GEOGRAFIK NOMLARNI TASNIFLASHNING GEOGRAFIK JIHATLARI

Muxammadjonova Komilaxon Dilmuhammad qizi
Farg‘ona davlat universiteti, 2-kurs magistr
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20531762

Annotatsiya. Geografik joy nomlarini tasniflashga oid bir qator tadqiqotchilar ilmiy izlanishlar olib borgan bo‘lib, ular o‘z tasnifini taklif etganlar. Geografik nomlarni tasniflash ancha murakkab jarayon bo‘lganligi uchun olimlar tomonidan hanuz yagona tasnif turi taklif etilgani yo‘q. Geografik nomlarning hamma uchun tushunarli bo‘lgan tasnif turini mavjud emasligini, toponimikaning integral fan, lingvistika, tarix va geografiya fanlariga taalluqli ekanligi bilan ham izohlash mumkin. Tadqiqot maqsadi va yo‘nalishidan kelib chiqib har bir fan nuqtai-nazaridan tasniflash mezonlaridan foydalanish mumkin.
Kalit so‘zlar: geografik nom, tasnif, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, foydali qazilma, yangi zamon nomlari, Hasanov, Etnazarov, afsonaviy nomlar.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КЛАССИФИКАЦИИ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ НАЗВАНИЙ

Аннотация. Ряд исследователей провели научные исследования по классификации географических топонимов и предложили собственные классификации. Поскольку классификация географических названий является довольно сложным процессом, ученые до сих пор не предложили единого типа классификации. Отсутствие универсально понятного типа классификации географических названий также объясняется тем, что топонимия относится к интегральным наукам лингвистики, истории и географии. В зависимости от цели и направления исследования, критерии классификации могут использоваться с точки зрения каждой дисциплины.
Ключевые слова: географическое название, классификация, Национальная энциклопедия Узбекистана, минерал, современные названия, Хасанов, Этназаров, легендарные названия.

GEOGRAPHICAL ASPECTS OF THE CLASSIFICATION OF GEOGRAPHICAL NAMES

Abstract. A number of researchers have conducted scientific research on the classification of geographical place names and have proposed their own classification. Since the classification of geographical names is a rather complex process, scientists have not yet proposed a single classification type. The lack of a universally understandable classification type of geographical names can also be explained by the fact that toponymy belongs to the integral sciences of linguistics, history and geography. Depending on the purpose and direction of the research, classification criteria can be used from the point of view of each discipline.
Keywords: geographical name, classification, National Encyclopedia of Uzbekistan, mineral, modern names, Hasanov, Etnazarov, legendary names.

Geografik nomlarni tasniflash haqida to‘xtalganda, avvalo tasnif nima va u nima uchun kerak degan savolga javob berish zarur deb bildik. O‘zbekiston milliy

ensiklopediyasida “tasnif” ga quydagicha ta’rif berilgan: “Tasnif (arabcha — saralash, tartibga solish), klassifikatsiya — ilm yoki inson faoliyatining biror sohasiga oid o‘zaro bir xil tushunchalar sistemasi. Tasniflash har bir fanga xos muhim mantiqiy amal bo‘lib, uning vositasida shu fan doirasida to‘plangan bilimlar qatiy tartibga solinadi. Fanni o‘rganishda bunday tasniflash qulaylik tug‘diradi. Tasniflash natijasida fanda muhim ahamiyat kasb etuvchi jadvallar, chizmalar, grafiklar, kodekslar vujudga keladi”. Demak, tasnif tushunchasi ilmiy terminlardan biri bo‘lib, mavjud geografik nomlarni xususiyatlariga qarab saralash, tartibga solish va shu asnosida maxsus tartibda guruhlarga ajratish kabi ma’nolarda qo‘llaniladi. Shu tufayli mazkur tushuncha ilmiy ishlarda faol ishlatiladi.

Geografik nomlarni tasniflash masalalari, H.Hasanov (1985), N.Oxunov (1989), S.Qorayev (2006), T.Enazarov (2013), P.G‘ulomov (2013), M.Mirakmalov (2020), V.Juchkevich (1968), E.Murzayev (1979), A.Superanskaya (1985) kabi olimlarning ishlarida batafsil yoritilgan.

H.Hasanov geografik nomlarni tasniflashga to‘xtalib, joy nomlarini 10 ta guruhga ajratadi: 1)Joyning holati, xosiyati, yer yuzasi va iqlimga bog‘liq nomlar; 2) Suvga bog‘liq nomlar, ya’ni gidronimlar; 3) O‘simlik va hayvonlarga bog‘liq nomlar; 4) Foydali qazilmalarga bog‘liq nomlar; 5) Xunar-kasbdan va ma’muriyatdan olingan nomlar; 6) Xalq, qabila va urug‘larga bog‘liq nomlar; 7) Shaxslarning ism-familyalariga qo‘yilgan nomlar; 8) Afsonaviy va diniy nomlar; 9) G‘aroyib nomlar; 10) Yangi zamon nomlari. H.Hasanov toponimlarni turlarga ajratishda har bir nomni birinchi navbatda til qoidalari nuqtai-nazaridan va shakllanish bosqichlariga ko‘ra tahlil qilish o‘rinli bo‘lishini aytib o‘tadi.

E.M.Murzayev toponimlarni semantik jihatdan 10 ta turga ajratadi. Bular quyidagilar: 1) Relyefning muayyan xususiyatlariga bog‘liq vujudga kelgan toponimlar. 2) Suv obyektlariga, ularning belgilariga bog‘liq paydo bo‘lgan joy nomlari. 3) O‘simlik turlariga bog‘liq joy nomlari-fitotoponimlar. 4) Hayvonlar turlari bilan bog‘liq paydo bo‘lgan toponimlar – zootoponimlar. 5) Insonlar ismi, familyasi, taxallusi bilan bog‘liq vujudga kelgan toponimlar – antroponimlar. 6) Ishlab chiqarish bilan bog‘liq toponimlar. Bularga kasb-korlik, foydali qazilmalarni qazib olish, qazilma boyliklar konlari bilan bog‘liq holda vujdga kelgan joy nomlari kiritiladi. 7) Savdo va transport bilan bog‘liq holda paydo bo‘lgan joy nomlari. 8) Ijtimoiy nomlar. Aholining ijtimoiy qatlamlari bilan bog‘liq nomlar. 9) Etnotoponimlar - xalq, urug‘, qabilalar nomlari bilan bog‘liq vujudga kelgan nomlar. 10) Mafkura - siyosatga oid nomlar. Bunday nomlar hukmron sinflar dunyoqarashini aks ettiradi.

E.M.Murzayev (1963) toponimik tizim geografik nomlarning shakllanish jarayonida va ularning hozirgi zamon barqarorligida qonuniy ravishda takrorlanib turadigan o‘ziga xos xususiyatlar yoki belgilar yig‘indisidir, deb hisoblaydi. Geografik obyektlarni tasniflashda amal qilinadigan, tadqiqotlar markaziga qo‘yiladigan yana bir muhim jihatlaridan bu – nomlarning o‘ziga xos funksiya bajarishligi hisoblanadi. Bu haqida V.D.Belenkaya quydagi fikrlarni aytib o‘tgan. 1) Geografik nomlarda hudud uchun xos bo‘lgan ko‘rsatkichlar (ijtimoiy-tabiiy), adreslilik (manzil) funksiyasi; 2) Geografik nomlarda obyektning ko‘rsatkichlaridan tashqari nomning belgisini (oronim, gidronim, fitonim, zoonim) bildiruvchi funksiyasi; 3) Geografik nomlarning **ko‘rsatkich+mafkuraviy g‘oya** ya’ni, geografik obyektni o‘zini-o‘zi aniqlash, uning noyobligi, yagonaligini ko‘rsatuvchi funksiyasi**;** 4) Geografik nomlarning **ko‘rsatkich+his-tuyg‘uni (emotsiya)** ko‘rsatib beruvchi funksiyani ya’ni afsonaviy va g‘aroyib nomlar hisoblanadi.

Amerikalik tarixchi, toponimist George R. Stewart (1954) toponimlarning tasniflari to‘g‘risida o‘zining “A Classification of Place Names” maqolasida geografik nomlarni 9 ta guruhga ajratadi: 1) Ta’riflovchi (tavsifiy) nomlar; 2) Egalik nomlar, ya’ni ayni bir shaxsga tegishli shuningdek xalq, urug‘, qabilaga talluqli bo‘lgan, egalik xissini shakllanturuvchi nomlar; 3) Biror-bir voqea-hodisa asnosida qo‘yilgan nomlar; 4) Esdalik ya’ni memorial nomlar; 5) Aytishga noqulay bo‘lgan nomlar; 6) Ishlab chiqarish bilan bog‘liq nomlar; 7) Ko‘chma,

o‘zlashma nomlar; 8) Xalqona etimologik nomlar; 9) Xato nomlar. Shuningdek ushbu guruhlar yana kichik guruhlarga bo‘lingan.

Keyingi yillarda M.T.Mirakmalov (2020) geografik nomlarni tasniflash masalasiga to‘xtalar ekan, bu borada turlicha qarashlar mavjudligini aytib o‘tadi. Shuningdek, H.Hasanov tomonidan taklif etilgan geografik nomlarning tasnifi asosida toponimlarni quydagi guruhlarga ajratadi: joyning holati va o‘ziga xos xususiyati bilan bog‘liq nomlar, joyning geografik o‘rniga bog‘liq nomlar, relyef bilan bog‘liq geografik nomlar (geomorfonimlar), iqlim va ob-havo bilan bog‘liq nomlar, suv obyektlari bilan bog‘liq nomlar (gidronimlar), o‘simliklar bilan bog‘liq geografik nomlar (fitonimlar), hayvonot olami bilan bog‘liq geografik nomlar (zoonimlar), foydali qazilmalar va tog‘ jinslari bilan bog‘liq nomlar, kasb-hunardan olingan geografik nomlar, xalq, urug‘-qabila bilan bog‘liq geografik nomlar (etnonimlar), shaxslarning ism-familiyalari, taxalluslariga qo‘yilgan nomlar (antropotoponimlar), afsonaviy nomlar, diniy nomlar, g‘aroyib nomlar, zamonaviy nomlar. Yuqoridagi tasnifiy tamoyillar asosida o‘tkazilgan guruhlashtirish geografik nomlarining ilmiy jihatidan tadqiq etishda, etimologiyasini ochib berishda, toponimik rayonlashtirish o‘tkazishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Мурзаев Э.М. География в названиях.- М.: Наука, 1979.
2. Охунов Н. Топонимлар ва уларнинг номланиш хусусиятлари.- Т.:Фан, 1989.
3. Охунов Н. Жой номлари таъбири. Т.: “Ўзбекистон” 1994.
4. Охунов Н. Ўзбекистон топонимияси. – Қўқон.: ҚДПИ. 2005.
5. Охунов Н. Аҳмадалиев Ю. Фарғона вилояти ойконимларининг номланиш хусусиятлари. Фарғона. 2010.
6. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2000.